

ТМ	Г. XXXV	Бр. 4	Стр. 1693-1713	Ниш	октобар - децембар	2011.
----	---------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 94(47+57):929-053.5 Морозов П.

Оригинални научни рад

Примљено: 19. 4. 2011.

Милан Суботић

Институт за европске студије

Београд

(ДЕ)КОНСТРУКЦИЈА МИТА О ХЕРОЈУ: СЛУЧАЈ ПАВЛИКА МОРОЗОВА*

Резиме

Полазећи од савремених теоријских дискусија о односу историје и памћења, аутор се у овом раду бави представама о хероју-пиониру Павлику Морозову. Познат по томе што је сопственог оца пријавио властима, овај дечак је денијама представљан као узор совјетским пионирима. Интерпретирајући настањак легенде о дечаку-хероју, аутор у другом делу рада приказује различите начине њеног оспоравања у дисидентској публицистици и савременој историографији. Упркос разликама, оба приказана критичка приступа сведоче да је током совјетске епохе „Павлик Морозов“ имао статус „фигуре памћења“ којом је обликовано колективно, културно памћење совјетског друштва. Стога су, закључује аутор, нове интерпретације тог мита илустративне за разумевање процеса посткомунистичког суочавања са прошлошћу.

Кључне речи: памћење, историја, мит, комунизам, пионери

Према резултатима једног истраживања јавног мњења спроведеног 2002. године у Москви само 2,8% испитаника никада није чуло за Павлика Морозова, дечака који је након насилне смрти 1932. године био проглашен за „совјетског пионира бр. 1“. Његово име остало је сачувано у памћењу анкетираних Московљана, иако је готово трећина испитаника грешила сматрајући га „херојем Отаџбинског рата“ или, осим самог имена, није ништа знала о њему¹. С обзиром

milsub@gmail.com

* Рад је настао у оквиру реализације пројекта Института за европске студије (бр. 179014) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

¹ Видети новински извештај о резултатима истраживања:

<http://www.lenta.ru/russia/2002/09/04/pavlik/>.

на посткомунистичку носталгију за „бољом прошлошћу“, вероватно би резултати неких новијих истраживања били слични, тим пре што се Павлик Морозов често помиње у новинским чланцима, телевизијским репортажама и популарној култури савремене Русије². После урушавања „Пантеона совјетске епохе“ лик некадашњег „узорног пионира“ није предат заборава већ упорно „васкрсава“ у различитим, најчешће међусобно супротстављеним, интерпретацијама његовог „живота и дела“. Стога се може тврдити да је

„само име 'Павлик Морозов' постало оно што семиотичари називају 'плутајућим означитељем' (*floating signifier*) чије се значење стално мења како би се прилагодило различитим идејама о идеалном детињству и природи младалачког хероизма (Kelly 2005, 261).“

Тематизација значења која се везују за „Павлика Морозова“ део је ширег теоријског контекста у чијем средишту је питање односа између историје и памћења. Последњих деценија настала је читава академска „индустрија“ посвећена истраживању различитих пракси „политике памћења“, тј. анализама начина и механизма социјалне (ре)конструкција прошлости³. Теза да „прошлост“ није „природна датост“, већ производ или конструкт који настаје тек на основу успостављања нашег односа према њој⁴, изведена је из општије теорије о „социјалној конструкцији стварности“ (вид. Berger i Luckmann 1992). Насупрот „конструкцији прошлости“ коју пружа историографија као методички рефлектовано знање засновано на научним процедурама, стоји она која се у сећању индивида артикулише аутобиографским наративима. Наглашавајући ову разлику, двадесетих година прошлог

² На пример, у песмама „Павлик Морозов“ рок групе „Крематоријум“ (*Крематорий*), те руског „репера“ под именом Schokk, које су доступне на: www.youtube.com, као и у веома запаженом позоришном спектаклу „Павлик – мој бог“ коме је посвећен мултимедијални сајт www.predateli.net

³ Како резигнирано истичу двојица критичара овог тренда у историографији: „Данас је готово немогуће читати историографски текст у коме се не помиње концепт 'колективног памћења' или његов комплементарни пратилац – 'наратив'. У ствари, дуално појављивање ових термина није нимало случајно – оно рефлектује методолошки утицај лингвистичке филозофије и књижевног критицизма на историју, посебно на интелектуалну историју“ (Gedi and Elam, 1996, 30).

⁴ Према Јану Асману (2005, 37): „Прошлост, пак, према нашој тези, уопће и настаје тек тиме што се односимо спрам ње. Таква реченица у први мах засигурно изазива чуђење. Ништа нам се не чини природније од настајања прошлости: она настаје протеком времена. На тај начин је могуће да *данас* сутрадан *припада прошлости*, онемо што постало *јучер*. Спрам овог природног тока ствари друштва, међутим, могу се односити сасвим различито... Онај ко на тај начин већ у ономе што је *данас* гледа на *сутра*, у стању је *јучер* спасти од заборава и тежити томе да га задржи у сећању. У сећању се реконструира прошлост. То је био смисао тезе да прошлост настаје тако што се односимо спрам ње“.

века Морис Албваш (Maurice Halbwachs) тврдио је како – упркос томе што је памћење, у дословно физичком смислу, делатност само појединаца, а не друштвених група⁵ – постоји осим историјског и индивидуалног и посебно „колективно памћење“. Оно, према његовом мишљењу, твори „социјални оквир“ индивидуалног памћења, оквир који, с једне стране, одређује оно што појединци-чланови групе памте или заборављају, док се с друге, и сам мења у зависности од промена статуса те групе у друштву као целини⁶. Изнова откривен током језичког и културног „обрта“ у историографији и друштвеним наукама, Албвашев концепт „колективног памћења“ редефинисан је у два правца: први је обухватао његово проширење са социјалних група на друштва у целини, док је други смањивао његово разликовање од „историјског памћења“. Речју, историја је све више постајала „културна“, а концепти „памћења“, „представљања“ и „значања“ доспели су у средиште истраживања прошлости заједница различитог обима и врста. У концептима „култура сећања“ и „културно памћење“ које формулише Јан Асман (Assmann) видљиве су назначене промене у схватању „заната историчара“. Првим се означавају *различити* начини на који се друштва односе спрема прошлости – скупу представа о значајним догађајима чијим се памћењем и обнављањем у сећању генерација, формира њихов колективни идентитет. Други пак концепт Асман уводи како би разграничио живо, усмено и биографско „комуникативно памћење“ унутар три-четири узастопне генерације, од „културног памћења“ заједнице које је фиксирано на њено порекло, сакрална места и трајне карактеристике, те у значајној мери институционализовано⁷. Према Асману, кључну улогу у

⁵ „Мада колективно памћење своју снагу заснива и црпи из своје основе – групе као повезане заједнице људи – само су појединци ти који као чланови групе могу памтити... Још нисмо навикли да говоримо, чак ни метафорично, о 'памћењу групе' јер могућност памћења, чини се, може постојати и опстајати једино уколико је повезана са телом и мозгом појединца“ (Halbwachs 1980, 48, 50).

⁶ Поједностављено, као илустрација нам може послужити индивидуално сећање на пријем у пионирску организацију. За низ генерација рођених у социјализму тај догађај је сачуван у памћењу јер је у питању била група са „колективним памћењем“ (сопственом прошлосту, низом симболичких ритуала, посебном одећом, вредностима...) које је као „референтни оквир“ структурисало индивидуално памћење и омогућавало касније (при)сећање. С друге стране, шири контекст – социјалистичко друштво – утицао је на тај „оквир памћења“ јер се током времена мењао значај те организације, елементи обреда иницијације, као и вредности на које се група позивала. О проблему сећања после нестанка друштвених група и одговарајућих „оквира колективног памћења“ видети у: Суботић 2009, 170–80.

⁷ „Колективно памћење функционира бимодално: у модусу фундирајућег сећања, које се односи на почетке, и у модусу биографског сећања које се као *recent past* односи на властита искустава и његове оквирне увјете... Културно памћење

стабиловању и дугом трајању „културног памћења“ имају „фигуре сећања“:

„То су фиксне тачке попут судбоносних догађаја прошлости чије памћење се одржава помоћу културних творби (текстова, обреда, споменика) и институционалне комуникације (понављања текстова, практиковања обреда, очувања споменика) (Assmann 1995, 129).“

Такође, за разлику од „комуникативног“, културно памћење снажно се ослања на дефинисани и усвојени „културни канон“ – историјске наравије који су производ експертског знања (шамана, свештенства, историчара), те је тесно повезано са носиоцима моћи који (ретроспективно и проспективно) користе прошлост како би оснажили сопствени легитимитет.

Поменуто схватања односа историје и памћења, као ни већ непрегледна литература о „колективном памћењу“, нису предмет овог рада. Он је знатно ограниченији – тиче се интерпретације настанка и смисла легенде о пиониру Павлику Морозову, схватању њеног места и функције у совјетској прошлости, те праћењу њеног статуса у постсовјетској стварности. Ипак, Албвашево поимање „памћења“ као својстава социјалних група чини се продуктивно за разумевање „друштвеног оквира памћења“ створеног у Пионирској организацији као посебном совјетском колективу. Такође, упркос чињеници да је Павлик Морозов био део „комуникативног памћења“ совјетске епохе (већ због ограничености њеног трајања), сматрам како се Асманов концепт „фигуре сећања“ може применити на његов „случај“ који представља варијацију општије митске приче о „хероју“ на коју се ослања „културно памћење“.

ЖИВОТ ПОСЛЕ СМРТИ: ПАВЛИК МОРОЗОВ ИЗМЕЂУ БИОГРАФИЈЕ И ХАГИОГРАФИЈЕ

Одговор на питање ко је био Павлик Морозов⁸ можемо потражити у последњем, трећем издању *Велике совјетске енциклопедије* (БСЭ, 1969–1978) чијих тридесет томова репрезентују знање „позног социјализма“. Иако кратка, одредница о њему говори да је реч о личности која према свом друштвеном значају заслужује да буде представљена у Енциклопедији:

„*Морозов Павлик* (Павел Трофимович) (14. 11. 1918, село Герасимовка, сада у Тавдинском региону Свердловске области – 3. 9. 1932. године, исто);

је за разлику од комуникативног ствар институционализоване мнемотехнике“ (Assmann 2005, 60–1).

⁸ Име Павлика Морозова у даљем тексту ћу скраћено означавати иницијалима П. М., осим у склопу цитираних текстова.

пионир, учесник борбе са кулаштвом током колективизације сеоске привреде у СССР. Рођен је у породици сиромашног сељака. Био је организатор и председник првог пионирског одреда у селу Герасимовка чији су чланови помагали комунистима у агитацији за стварање колхоза и раскринкавали непријатељско деловање кулака. Окрутно су га убили кулаци. Његово име дато је герасимовском и многим другим колхозима, пионирским одредима; прво је уписано у Почасну књигу Свесавезне пионирске организације В. И. Лењин (3. новембра 1955). Морозову су дигнути споменици у Москви (1949), селу Герасимовки (1954), Свердловску (1957).“

Објављена 1974. године, ова енциклопедијска одредница читаоца упућује на два књижевно-публицистичка списа о Морозову из шездесетих година, од којих је један зборник о совјетској „деци-херојима“.⁹ У штурим биографским подацима јасно је наглашено социјално порекло нашег јунака, његова идеолошко-политичка припадност пионирском покрету и активно учешће у колективизацији, те трагична судбина жртве класне борбе. Опис постхумне меморијалне сакрализације П. М. сведен је на помињање само три споменика, те праксу именовања неодређеног броја сеоских колхоза и пионирских одреда. На основу саме ове одреднице, читаоцу није јасно зашто је баш П. М. издвојен из низа социјалистичке „деце-хероја“, да би 1955. године заузео прво место Почасној књизи совјетских пионира. Речју, по чему се П. М. разликовао од других „Лењинових унука“¹⁰ који су као узори слављени у совјетској књижевности за децу?

Одговор на ово питање крије се у књижевности и политичкој публицистици тридесетих година – у различитим приказима кључне чињенице Павликовог живота која је претходила његовом убиству, те је, осим политичко-идеолошке драматике, том догађају давала тон породичне трагедије. Наиме, неименовани „кулаци“ који су осуђени и погубљени за убиство П. М. и његовог млађег брата Фјодора (који се у цитираној одредници ни речју не помиње), били су њихови најближи сродници – деда, баба, брат од стрица и теча. Персонализацијом убица двојице дечака отвара се питање њиховог мотива који се тешко може редуковати на испољавање „класне мржње“ богатих сродника према „пиониру пореклом из породице сиромашног сељака“. У енциклопедијској верзији упадљиво одсуствује чињеница око које је читава прича о пиониру-хероју тридесетих година грађена –

⁹ Смирнов Е., „Павлик Морозов“, в сборнике: *Дети-герои*, Москва, 1961. Друга књига је романсирана биографија *Павка-коммунист* (Свердловск, 1968) аутора П. Соломеина (Соломеин) који је као извештач провинцијског гласила пратио суђење оптуженима за убиство Морозових и 1933. године написао прву књигу о томе (*В кулацком гнезде*) која је послужила као основни материјал за касније књижевно-историјске обраде теме.

¹⁰ Израз из популарне песме за децу „Лењин“ С. Маршака (Самуил Маршак). Видети: <http://stroki.net/content/view/16206/101/>

податак да је П. М. локалним совјетским властима претходно пријавио сопственог оца оптужујући га да за новац помаже прогнаним „кулацима“ и „саботира“ стварање колхоза у Герасимовки. На основу ове пријаве његов отац, Трофим Морозов, осуђен је на десетогодишњи затвор, а према касније насталој легенди, П. М. је на суђењу оцу поносно изјавио: „*Чика судија, ја овде не сведочим као син, већ као пионир*“¹¹.

Пријављујући оца П. М. је лојалност према државној политици ставио је изнад лојалности према „глави породице“, те је, на тај начин, интерес примарне заједнице подредио општем добру. Без икаквог притиска полицијских и истражних органа он је самоиницијативно – свесно и добровољно – потказао оца не очекујући од тог чина никакву корист за себе. Управо тај елемент приче о Павлику био је од суштинске важности за стварање узорног лика „пионира-хероја“. С друге стране, та идеолошки мотивисана денунцијација (*донос*) могла је додатно објаснити мотиве његових најближих сродника оптужених за убиство. Наиме, оно што је у званичном идеолошком дискурсу слављено као врлина, у патријархалној сељачкој култури свакако је сматрано издајом која заслужује казну. Тежина те казне и суровост начина њеног извршења (ножем, у шуми), претворили су П. М. у „мученика“ коме је припало истакнуто место у совјетској мартирологији¹². Ипак, мотив породичне освете није развијан у ондашњој публицистици већ је, метафором „класне борбе“, сасвим потиснут у други план. Иако блиски сродници жртве, оптужени су преваходно приказивани као „кулаци“ – сукоб и злочин унутар породице уздигнут је на општију раван „класног рата“ између присталица и противника социјалистичке колективизације села. Наглашавање политичко-идеолошке мотивације „пионира Павлика“ захтевало је претварање његових убица у пуко оличење супротстављених политичких снага:

„Лик Павлика Морозова био је сасвим издвојен из породичног окружења и сеоске средине, те њима супротстављен, како би њему блиски људи били претворени у непријатеље“ (Козырев 2009, 15).

Управо ради јасне политичке „категоризације“ актера драме, проширен је опис активности П. М. тако да је, осим пријаве оца, обухватао његов школски живот (марљивост у учењу, посвећеност оба-

¹¹ Према чланку објављеном у листу «Пионерская правда» (15 10. 1932), после убиства П. М. (цит. према: Kelly 2005, 1). У књизи о Павлику Јуриј Дружников бележи постојање дванаест различитих верзија његовог сведочења против оца – све те верзије су накнадно формулисане без икаквог ослањања на изворе (вид. Дружников 2003, 19).

¹² Његов млађи брат Фјодор није стекао такав статус – без претходног ангажовања, он је само невинна жртва, али не и херој-мученик.

везама и помоћи другој деци), борбу против свих сеоских „кулака“ (пријављивање оних који крију жито, тргују вишком производа, баве се илегалним ловом, итд), те ватрено залагање за стварање колхоза. Речју, чин потказивања оца „уклопљен“ је у шири контекст живота и активности овог узорног „совјетског пионира“. С друге стране, ликови оптужених сродника лишени су личних и породичних карактеристика зарад наглашавања њихове класне припадности („кулаци“) и политичког антисовјетског опредељења („непријатељи колективизације“). Као у свакој поучној причи, актери ове породичне драме приказани су као „типични представници“ сукобљених страна у „класном рату“ који је тридесетих година беснео селима Совјетског Савеза¹³.

Тотални карактер класног рата објашњава потребу укључивања деце у „борбу на живот и смрт“ новог режима, те нужност њихове идеолошке мобилизације помоћу стварања и ширења узора социјалног активизма. Убиство дечака који је потказао оца у забаченом уралско-сибирском селу пружало је материјал за стварање совјетске верзије мита о детету-мученику:

„Кључна улога управо тог мита (која његову анализу чини тако важном) састоји се и у томе што је у његовој совјетској преради, у крајњој линији, сконцентрисана готово сва 'драматургија' совјетске епохе – конфликт између дуга и осећања, личног и друштвеног, као и унутар-породични и генерацијски сукоб“ (Добренко 2005, 55).

Извештаји о смрти П. М. и суђењу убицама убрзо су заузели истакнуто место у главном гласилу Пионирске организације, да би Максим Горки у говору на првом Конгресу совјетских писаца закључио како Савез књижевника треба да „дигне споменик хероју-пониру Павлу Морозову кога су убили рођаци зато што је, схвативши штеточинску делатност својих крвних сродника, сродство подредио интересима радног народа“ (Горький 1934)¹⁴. Предлог Горког био је

¹³ О колективизацији и совјетском селу, поред преведеног дела Роберта Конквеста (Conquest), *Чемерна жетва* (Београд, 1988), видети новије књиге: Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, 1994; Lynne Viola, *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*, Oxford University Press, 1996.

¹⁴ Идеју о изградњи споменика П. Морозову Горки је раније изнео у новинском чланку (*Правда*, 29 октобра 1933) у коме је користио метафору „штеточина“: „Пионери истребљују биљне и животињске штеточине... Борба са ситним штеточинама – коровом и глодарима – научила је децу да се боре и са крупним, двоногим штеточинама. Подсетимо се подвига пионира Павла Морозова, дечака који је схватио да човек који је крвни сродник, може по свом духу бити непријатељ и да таквог човека уопште не треба штетети. Крвни и класни сродници убили су Павла Морозова, али сећање на њега не сме нестати – тај мали херој заслужује споменик и уверен сам да ће споменик бити дигнут“ (Горький, 1933)

последица његовог незадовољства квалитетом првог „књижевног споменика“ – романсираном биографијом П. М. (*В кулацком гнезде*) коју му је послао њен аутор, писац и новинар Павел Соломеин¹⁵. Упознавши се овим „сировим материјалом“, Горки је схватио вредност („комад злата“) коју он може имати у идеолошко-васпитном раду са децом – осим иницијативе да се изгради прави споменик, он је подстакао писање нове Павликове биографије, као и бројних новинских чланака о њему¹⁶.

Претварање П. М. у својеврсну „икону“ пионирског покрета током тридесетих година одвијало се у контексту „заоштравања класне борбе“ на селу, осуде „кулака“ и идеолошке мобилизације пионирске организације за учешће у процесу колективизације. Осим из овог „ситуационог“ угла, стварање легенде о дечаку-хероју и његовој мученичкој жртви може бити сагледано из шире перспективе – „системског“ интересовања бољшевичког режима за „рад са децом“ и важног статуса самог детињства као „друштвене творевине“ у том систему¹⁷. Наиме, према саморазумевању, бољшевичка револуција је представљала радикални раскид са старим светом ради стварања „новог човека“ и изградње „бескласног друштва“. Поред комунистичке авангарде, кључна улога у настанку тог „новог света“ припадала је управо омладини и деци – генерацијама које у одрасле под мањим утицајем старог, класног друштва, или су рођене након Револуције, те су могле бити социјално, васпитно и образовно „обликоване“ у складу са комунистичким вредностима. Како то с правом истиче Илдико Ердеи:

„Деца су сматрана оним ’чистим, неисписаним комадом хартије’, уз чију ће помоћ моћи да буде остварена утопистичка идеја о томе да је могуће променити свет преко истински другачијих особа које је социјализам на-

¹⁵ У писму аутору Горки је био беспштедно отворен: „Ваша књига написана је тако да не омогућава ни деци ни одраслима да разумеју дубље значење и друштвену новину чињенице о којој приповедате. Када је прочита, читалац ће рећи – све је то је измишљено, и то лоше.“ (Горький М. Письмо к П. Соломеину. Сентјабр 1933; цит. према: Kelly 2005, 142).

¹⁶ „Од када се упознао са причом о Павлику Морозову, Горки је све учинио како би га прославио. Коначно, под његовим утицајем настала је нова, ’правилнија’ верзија Павликове биографије коју је написао Александар Јаковљев и која је први пут објављена 1936. године“ (Kelly 2005, 144).

¹⁷ Да то интересовање није било ограничено само на комунистичке режиме, скреће пажњу Катриона Кели: „Једну од најзначајнијих новина XX века у веома различитим типовима политичког система – конституционалним монархијама, републикама са вишепартијском демократијом и једнопартијским, ’тоталитарним’ државама – представља настанак жанрова политичке пропаганде експлицитно усмерене на децу“ (2004, 102). Наравно, анализа пропаганде у овом раду је ограничена на случај руског бољшевизма.

меравао да 'произведе'... Брига коју је социјалистичко друштво показивало за свој подмладак није, као што би се то можда могло на први поглед закључити, била искључиво мотивисана прагматичним политичким разлозима... већ се она може објаснити и као својеврсна комунистичка идеологија, која је отелотворавана у оквиру социјалистичких друштава (Erdei, 2006, 210–211).“

У том смислу, деца су дословно била „пионери новог друштва“, тј. *први насељеници* будуће „обећане земље“ комунизма, а Совјетски Савез је често приказиван као „рај за децу“:

„Нова власт је заиста показивала велико интересовање за децу и у различитим формама исказивала је бригу о њима. Дечије здравље, развој, образовање и одмор постали су предмет непрекидне пажње и детаљног описивања (Гусарова 2008).“

За „рад са децом“ непосредно је била задужена Пионирска организација која је под покровитељством Партије, заједно са „сес-тринском“ омладинском организацијом (*Комсомол*), систематски обликовала „свет живота“ најмлађих чланова друштва.¹⁸ Поред низа ритуалних пракси и симболичких обележја, важну улогу у тим активностима имала је „пионирска књижевност“ – посебни жанр дечије литературе – приче, песме и романи са ликовима који су служили као узор за подражавање¹⁹. Све до слављења деце-хероја из Другог светског рата, П. М. је био један од најистакнутијих примера „пионирске дужности“ и оданости идеалима новог друштва. Истина, временом је нагласак у причи о Павлику померан са акта пријављивања оца, на друге његове „пионирске особине“ (учење, марљивост, брига о друговима, ваншколске активности, учешће у агитацији за стварање колхоза и бољег живота у селу...), као и на његово супротстављање „заосталој средини“ и сурову смрт. „Велико повлачење“ у совјетској политици крајем тридесетих укључивао је реafirмацију „породичних вредности“ које је било тешко ускладити са претходно формулисаним позивом деци да пионирском „идеолошком будношћу“

¹⁸ „У свакој земљи у којој је постојала Пионирска организација њени чланови су сматрани оним који утиру пут изградњи будућности и налазећи нове путеве ка остварењу социјалистичких циљева покрећу друштво напред. Целокупно њихово васпитање и образовање, како у школи тако и ван ње, креирано је с обзиром на Комунистичку партију – под надзором идеолошки и класно свесних учитеља и пионирских вођа који су надгледали и контролисали 'правилан' начин одрастања (Erdei 2004, 155).“

¹⁹ У резолуцији XIII Конгреса (1924) стога је истакнуто: „Неопходно је приступити стварању књижевности за децу под руководством и брижљивом контролом Партије како би се у тој књижевности оснажио елемент класног, интернационалног и радног васпитања. Посебно треба развити издаваштво пионирске књижевности, при чему партијске, професионалне организације треба да помогну Комсомолу (према: Леонтјева 2006, 7).“

надзиру сопствене родитеље. Истовремено, током друге половине тридесетих година у јавности је био све присутнији лик вође као „оца“ – за разлику од Лењина који се није сликао са децом, фотографије Стаљина са пионирима, као и извештаји о њиховим сусретима, често су објављиване у ондашњој штампи. У причама о детињству партијских вођа пионери су добили узорне животне моделе, док су у садашњости они су приказивани као „очинске фигуре“ – брижни заштитници „срећног детињства“.²⁰ Представом о Стаљину као „Оцу нације“ прича о П. М. је захтевала реинтерпретацију у којој је његова побуна против биолошког оца тумачена као акт верности и оданости „симболичком оцу“, а не као бунтовно оспоравање самог очинског ауторитета. Тим пре што је, према неким сведочанствима, сам Стаљин наслуђивао могућу двосмисленост „случаја П. М.“²¹. Тако је на првој пројекцији Ејзенштајновог филма чији се сценарио заснивао на причи о П. М. („Бежин луг“ забрањен 1937. године и касније уништен у рату), своје критичке примедбе Стаљин закључио тврђом: „Не можемо допустити да сваки дечак делује као совјетска власт“ (цит. према: Kelly 2005, 151). Речју, окончањем колективизације села²², послушност и марљивост „пионира“ биле су важније од оних форми активизма које су „класну борбу“ уносиле у породицу као „основну ћелију друштва“. Наравно, то не значи да је П. М. био заборављен – његов лик је управо тада из новинских чланака посвећених текућим збивањима пренет у „меморијалну раван“ (споменици, музеј у селу који масовно посећују ђачке екскурзије, дечија књижевност, филм, па и једна опера), како би био претворен у „фигуру сећања“ којом се учвршћује наратив о жртвама палим у херојским данима прошлости. Процес „хлађења памћења“ којим оно губи непосредну актуелност, не значи нестанак његове социјалне функције – комеморативне праксе и ритуали којима се стварају „места памћења“ (*lieux de mémoire*) постају пресудно важни управо удаљавањем од непосредног, живог историјског контекста њиховог настанка (*milieux*

²⁰ Наглашавање посебне везаности за децу партијских вођа понекад је водило комичним или двосмисленим ефектима. Тако је, поводом десетогодишњице смрти Ђержинског, „мача Револуције“ – оснивача и руководиоца тајне полиције – објављена његова наводна изјава: „Ниједну жену никада нисам волео тако као што волим децу“! (*Правда*, 20. 07. 1936 – цит. према: Kelly 2004, 106).

²¹ Стаљин га није јавно коментарисао, а према неким „гласинама“, у ужем кругу сарадника је изјавио: „Каква мала свиња, потказао је сопственог оца“ (Fitzpatrick 2005).

²² „Раних тридесетих достигнут је врхунац у денунцирању рођака и суседа од стране деце са села. Касније, упркос слављењу Павлика Морозова, та врста активности је знатно мање подстицана, чак је наилазила и на одвраћање. Током ’Велике чистке’ од деце је очекивано да денунцирају родитеље који су ухапшени као непријатељи народа, али тек после њиховог хапшења - деца нису активно подстицана да иницирају тај процес потказујући их (Fitzpatrick 1994, 256).“

de mémoire – вид. Nora 1989, 7). Да прича о П. М. временом није изгубила на значају сведочи нам чињеница да је она послужила као један од повода за „суочавање с прошлошћу“ у периоду позног социјализма када су, на различите начине, критички оспоравани основни митови совјетске епохе.

„*КОНТРА-СЕЋАЊЕ*“: ПАВЛИК МОРОЗОВ КАО „*COLD CASE*“

Крајем седамдесетих година совјетски књижевник и дисидент Јуриј Дружников (Юрий Дружников)²³ почео је истраживање и сакупљање сведочанстава о животу и смрти П. М. које је објавио 1988. године у књизи *Потказивач 001, или Вазнесење Павлика Морозова*.²⁴ Ослањајући се више на исказе још живих сведока него на њему недоступне писане изворе, Дружников је покушао да спроведе накнадну „истрагу“ о убиству П. М. (*cold case*) јер га нису задовољавале противречне и идеологизоване судске верзије тог догађаја. Мотивацију за овај „иследнички подухват“ он је црпео из критичког става према друштву у коме је „издајник оца постао национални херој“,²⁵ те уверења да се „демонтажом“ совјетских митова о прошлости може допрети до истинске слике о њој. Резултат његовог истраживања своди се на тврђење да, осим чињенице постојања и смрти П. М., ништа друго у службеним верзијама и публицистичко-историографским радовима не одговара истини. Речју, елементи на којима је грађен совјетски „култ првог пионира“²⁶ били су, према Дружникову,

²³ Юрий Дружников (1933–2008), писац, теоретичар и историчар књижевности; активан у дисидентском покрету, од 1987. године у емиграцији; професор Универзитета у Калифорнији. Поред књиге о случају Павлика Морозова, познат је по књизи *Руски митови (Русские мифы 1995)*, у којој је понудио ново и другачије тумачење руске књижевности, те изазвао бројне полемике. О његовом животу и стваралаштву видети зборник радова: *Феномен Юрия Дружникова. Россия и Польша на пороге ХХИ в.* / Отв. науч. ред.-сост. Звонарева Л.; Науч. ред. Ольбрых В. – Варшава: Slavica orientale; М.: Интерконтакт-фонд; Рязань: Пресса, 2000.

²⁴ Књига је објављена на руском у Лондону (Overseas Publications Interchange Ltd., London, 1988, pp. 264). У овом раду коришћено је издање из 2003. године, доступно на интернет сајту <http://www.imwerden.de>.

²⁵ „Павлик Морозов је постао основни модел за стварање позитивног хероја. Како је касније песник Александар Јашин описао суштину ствари у *Комсомолској правди*: 'Писци би требало да се потруде да напишу о Павлику Морозову такву књигу која би показала најбоље, типичне црте наше деце, да теже стварању такве слике пионира којег би подражавале генерације совјетске деце'“ (Дружников, 2003, 57).

²⁶ „Када је 1982. године обележавана педесетогодишњица херојске смрти Павлика Морозова штампа је дечака називала 'мучеником идеје'. О месту на коме је он убијен, писало се као о светом, а о самом дечаку – као о свецу. У атеистичкој совјетској штампи то се ретко дешава и тако се обележавају само фундаменталне духовне вредности комунистичке идеологије“ (*Исто*, 3).

скуп лажи и накнадних идеолошких реинтерпретација којима је трагична смрт једног дечака политички инструментализована.

Да би илустровао механизме „употребе прошлости“ Дружников је совјетску „културу памћења“ суочавао са траговима „комуникативног памћења“ сачуваним у исказима преживелих актера догађаја из 1932. године. Иако није употребљавао поменуте теоријске концепте, он је био свестан чињенице да сећања појединаца нису ослобођена утицаја накнадних званичних интерпретација:

„У разговору вршњаци Павлика претежно су се сећали нечега о њему што су негде прочитали. Чак и осамдесетогодишња мајка хероја, Татјана Морозова, која нам је испричала много тога што у књигама о њеном сину нисмо нашли, додавала је: *’Како је у књигама написано, тако је исправно’*. Још тачније је однос између истине и мита формулисао један од још живих школских другова Павлика Морозова: *’Испричаћу вам како је било, а ви сами додајте оно што треба. Друкчије се не може’*. Већ су и неписмени људи том писменошћу овладали (Дружников, 2003, 4).“

Ипак, на основу изјава сведока, као и докумената до којих је успео да дође, Дружников је реконструисао основне чињенице о животу и смрти П. М. које се – полазећи од његовог изгледа, преко наглашавања идеолошких мотива за потказивање оца, па све до идентификовања његових убица – веома разликују од уврежене представе о „првом пиониру“. Тако, према налазима Дружникова, Морозова нико није звао именом од миља („Павлик“), нити је он личио на оног плавокосог дечак са црвеном марамом који је овековечен на споменицима, филму и сликама, те описан у бројним књижевним делима. Шта више, он уопште био „пионир“ јер у селу Герасимовки 1932. године није ни постојала пионирска организација, а школа коју је тај „марљиви ученик“ нередовно похађао, није радила месецима. Полуписмени сеоски дечак није мога читати совјетску штампу и идеолошко-образовне брошуре, нити је икада у свом забаченом селу чуо за Стаљиново име на које се, према легенди, поносно позивао²⁷. Као најстарије дете у породици био је заузет пољопривредним и кућним пословима, нарочито када је његов отац напустио домаћинство и почео да живи са другом женом. Овај одлазак од куће оца (који се у совјетским верзијама не помиње), довео је до кварења односа и имовинских спорова Павликове мајке са породицом њеног бившег мужа. У том контексту, Павликова достава против оца била је пре последица нарушених породичних односа (освете на коју га је вероватно активно подстицала мајка), него испољавања „пионирске“ дужности у

²⁷ „Ниво образовања Павлика Морозова није био виши од првог разреда тадашње Основне школе: он је знао да чита сричући слоге, да преписује слова, да сабира и одузима уз помоћ прстију. Да ли се, на таквом образовном нивоу, могао разумети у политику?“ (Исто, 28).

борби са „класним непријатељем“. На самом суђењу оцу малолетни Павлик уопште није учествовао као сведок, а казна која је изречена Трофиму Морозову додатно је погоршала односе у широј породици. Стога су, после убиства и проналаска тела дечака, осумњичени њихови блиски сродници са којима су Павлик и његова мајка већ били у сукобу. Према Дружникову, истрага смрти браће Морозов била је алкаво вођена, са унапред одређеним исходом – кључни доказ кривице оптужених било је њихово признање дато током полицијске тортуре. Овај, у криминалистичком смислу брзо „решен“ случај је у припреми судског процеса политичком одлуком правно оквалификован као „политички тероризам“. Стога је, независно од фактичког стања ствари, жртва морала бити „пионир“, а убице „класни непријатељи – кулаци“.²⁸ Правна квалификација водила је изрицању смртне казне за оптужене – како за непосредне извршиоце убиства (деда и брат од стрица убијених), тако и за „саучеснике“ (бабу која није пријавила злочин) и „инспираторе“ (течу П. М. који је у читавој скупини оптужених био најбољег имовног статуса). Ток суђења је пажљиво праћен у ондашњој штампи, а становници околних села организовано су доведени у окружни центар како би присуствовали демаскирању и осуди „завере кулака“. Неуспешно спровођена „коллективизација“ села у том крају (према плану, требало је да буде завршена 1932. године) убрзана је после судског процеса који је демонстрирао одлучност власти у обрачуна са „класним непријатељем“.²⁹

Дружников је у својој књизи посветио доста пажње карактеризацији породичних односа, личностима оптужених, приказу тока истраге и суђења, као и праћењу каснијих животних судбина актера догађаја у Герасимовки. Такође, анализирао је настанак „култа“ П. М. и његов развој у различитим периодима совјетске социјалне и политичке историје. Као критичар режима, био је склон да прецени улогу овог случаја за успостављање совјетске праксе и културе „потказивања“. Јер, упркос чињеници да су сви пионири деценијама слушали и читали о „подвигу П. М.“, историчари који су имали приступ архивама ретко су наилазили на примере дечијих пријава против ро-

²⁸ „Претворивши дечака у пионира, а касније у пионирског вођу и представника револуционарне организације младих лењиниста, власти су објавиле да су њихове убице терористи. Суђење је претворено у процес непријатељима партије и социјализма“ (*Исто*, 36).

²⁹ Очигледна је аскриптивност категорије „кулак“ у случају оптужених који су, према уобичајеним критеријумима, спадали у категорију „сиромашних“, а само један – „средњих“ сељака (*средняк*). Отпор коллективизацији у западном Сибиру обично се објашњава чињеницом везаности досељеника за сопствени посед (село Герасимовка је настало тек почетком XX века када су се у потрази за слободном земљом ту доселили „беземљаши“ из Белорусије).

дитеља или других чланова породице³⁰. Раније поменуто померање поенте приче о Павлику са пријаве оца на његове друге (измишљене) карактеристике сведочи како је изласком совјетског друштва из стања отвореног „класног рата“, легенда о „првом пиониру“ све више добијала статус утемељујућег мита о херојској прошлости, а губила непосредну, практично-усмеравајућу функцију у животу совјетске деце. Наравно, то не значи да је у време самог настанка тог мита, током тридесетих, та функција била занемарљива – осим Павликовог, тада су објављивани извештаји и о другим случајевима денунцирања родитеља. У афирмацији пионирског активизма и слављењу револуционарне „будности“ редакција *Пионирске правде* је 1933. године чак објавила предлог да се деци омогући контрола пасоша одраслих на улицама! (Истина, уредник је смењен после реакције Молотова, председника Совјетске владе који је питао: „Који лудак уређује те новине?“ – вид. Дружников, 2003, 69).

Бавећи се накнадном „истрагом“ смрти браће Морозов, Дружников није одолео да, попут детектива који решава *cold case*, открије праве починиоце убиства. Ослањајући се на противречности у записима о току истраге, он је сугерисао да су убиство извршила два припадника политичке полиције (ОГПУ) како би „заплашили сељаке и убрзали процес колективизације“ (Дружников 2003, 52)³¹. Оптужени сродници П. М. послужили су као „жртвени јарци“ у монтираном процесу, док су прави извршиоци убиства још били живи у време када је Дружников писао књигу. Један од њих, Иван Потупчик, био је Павликов рођак (брат од тетке) и сарадник полиције, док је други, Иван Карташев, као припадник тајне полиције, непосредно био задужен за истрагу убиства. Као у случају убиства Кирова које је послужило за покретање таласа терора, Дружников је сматрао да је убиство браће Морозових било плод планиране полицијске провокације, независне од касније сакрализације „првог пионира“. Његово објашњење, као и официјелна верзија, следи логику „теорије завере“,

³⁰ Тако у студији о денунцијацијама у СССР Шила Фицпатрик истиче како су у мору различитих писама полицији ретка она у којима деца оптужују чланове породице. Осим јачања породичне солидарности у условима терора, она указује на „постојање практичних разлога да се не потказују чланови породице током ’Велике чистке’, као ни током ранијег терора повезаног са колективизацијом – ако је један члан породице био подвргнут процесу ’раскулачења’ или проглашен ’непријатељем народа’, патила је цела породица“ (2005а, 222).

³¹ У касније написаном тексту Дружников сумира свој налаз: „На крају, испоставило се да Павлика нису убили рођаци које су после суђења стрелјали, већ вероватно двојица радника ОГПУ како би заплашили сељаке који нису хтели да уђу у колхоз. Моја књига говори о кампањи претварања полуписменог дечака-хулигана у најпознатијег совјетског пионира-хероја, о свеопштем потказивању као трагедији која је подривала људски морал у Русији“ (Дружников 2006).

с тим што су „кулаци“ код њега замењени припадницима ОГПУ. Како примећује Шила Фицпатрик, руска дисидентска интелигенција у позном совјетском периоду била је убеђена да „истина није само различита од службене верзије, већ је њој супротна“, те је била склона да се совјетским митовима супротставља стварањем „контрамитова“ (Fitzpatrick 2005).

Сличну оцену Дружниковог решења тајне убиства П. М. даје британска историчарка Катриона Кели (Catriona Kelly) која се годинама бавила истраживањем детињства у Русији,³² те написала монографију *Comrad Pavlik. The rise and fall of a Soviet boy hero*. На основу детаљног проучавања архивских материјала о убиству, истражи и суђењу она је закључила како је „верзија Дружникова у истој мери производ митотворства као и службена легенда“ (2005, 247). Иако је садржински дијаметрално супротна совјетском миту³³, Дружниковљева интерпретација убиства репродукује представу о свемоћној власти какву налазимо и у совјетској пропаганди, те дели њену опсецију теоријама завере и „закулисним“ групним интересима. Детаљно наводећи (полуписмене) истражне списе и анализирајући активности полицијских службеника,³⁴ Келијева доводи у питање како способност локалних органа безбедности да планирају и осмисле политичку провокацију (убиство два дечака), тако и саму потребу за таквим чином ради „заоштравања“ класне борбе: „Чини се натегнутим мислити како је у обиљу стварних и претећих политичких противника ОГПУ града Тавде дао све од себе да организује политичко убиство двоје деце којим би подстакао још снажнији конфликт у том региону“ (2005, 234). Прогона и процеса против „кулака“ било је у обиљу и без тога³⁵, а аналогија са убиством Кирова тешко се може приме-

³² Видети презентацију вишегодишњег пројекта: “Childhood in Russia 1890-1991. A social and cultural History” (<http://www.mod-langs.ox.ac.uk/russian/childhood/>)

³³ На пример: „Пошто је (према совјетској пропаганди – М. С.) Павлик био одличан ученик, онда је очигледно да је Пашка био прљав, необуздан и глуп. Павлик је био руковођен некористољубивом грађанском врлином, стога је Пашка морао деловати из голог интереса. Павликове убице су били кулаци; Пашкине убице су морали бити њихова супротност – организатори колективизације“ (Kelly 2005, 247).

³⁴ Већи део архивских извора о случају П. М. из ФСБ доступан је на енглеском језику на интернет страници: <http://www.mod-langs.ox.ac.uk/russian/childhood/TsAFSBH-7825vol%5B1%5D.2WEB.pdf> (превод К. Кели).

³⁵ „У сваком случају, ОГПУ није имао потребу да организује убиство да би га могао користити за политичке циљеве – насиља је било сасвим довољно и без његовог мешања... (Према статистици из 1926. године 1.432 случаја убиства у популацији од око девет милиона у Западном Сибиру)“ Када је 7. августа 1932. године озаконена смртна казна за крађу колхозног власништва масовна хапшења и прека суђења била су веома честа: „Власти су већ имале страшно оружје

нити на случај два анонимна дечака у „глувој“ провинцији – мете политичких ликвидација током двадесетих и тридесетих година увек су биле значајне и у јавности истакнуте личности. Ипак, из чињенице да је верзија смрти П. М. коју је понудио Дружников неуверљива, не следи да је судско разјашњење тог убиства истинито³⁶:

„Све у свему, поштено је признати да ће убиство Морозових вероватно остати заувек нерешено. Кости дечака заливане су бетоном, током више од седамдесет година трагови злочина избрисани су сибирским зимама. Једнако нејасан остаје одговор на питање какав је био ’стварни’ Павлик, осим најопштијег одговора – син самохране мајке уз убогог села у забаченом делу земље чији је живот окончан насилном смрћу (2005, 259–60).“

Пошто историчар, у крајњој линији, није детектив који уз помоћ судских вештака решава *cold cases*, читалац књиге Катрионе Кели „може осетити трачак разочарења што ’права прича’ није понуђена као замена за легенду, те на моменте помислити да је у питању унапред промишљени посмодерни резултат – нема ’истините’ приче, већ само различите верзије“ (Fitzpatrick 2005). Такав закључак К. Кели настоји да предупреди тематским померањем тежишта свог истраживања са Павликове биографије и решавања загонетке његове смрти на проблем тумачења процеса стварања совјетског хероја и рецепцију митске представе о њему у генерацијама совјетских пионира: „У књизи се првенствено бавим идеологијом и митом, имајући на уму увек њихове главне мете – саму совјетску децу“ (2005, 13–4).

Као историчарка културе К. Кели „ревидира“ деценијама владајућу „тоталитаристичку парадигму“ у тумачењу совјетске историје те, ослањајући се на архивске изворе, покушава да догађаје сагледа и интерпретира из перспективе совјетске свакодневнице, тј. једне „историје одоздо“ (*history from below*). У том смислу, њена књига је противтежа тумачењу совјетске прошлости које почива на „наивном уверењу“ да се у Совјетском Савезу све одвијало под „свевидећим оком злог диктатора“, те представља покушај писања једне „историје стаљинизма без Стаљина“ (2005, 16). Такав приступ олакшава јој чињеница да архивски материјали не потврђују тезу о свесном и планираном конципирању легенде о Павлику у врховима совјетског друштва, а слојевитост тог мита омогућава јој је да реконструише промене његовог значења и значаја током совјетске епохе. Иако је настанак приче о Павликовом херојству и жртви неодвојив од социјално-политичког контекста – борбе за колективизацију села – њено ширење и разрада почивале су на дубљим темељима: народној тра-

против претпостављених непријатеља – зашто би им био потребан вештачки разлог за јачање репресије? (Kelly, 2005, 237; 234).“

³⁶ „У погледу презентације доказа који су сакупљени, официјелна верзија је веома сумњива“ (*Исто*, 97).

дицији хришћанског мучеништва и вери у ритуална убиства³⁷, као и важној улози „дуалних модела у динамици руске културе“ (вид. Успенский 1996). У борби против „старог“ друштва младе генерације су у стварању „новог човека“ имале кључну улогу:

„Двадесетих година деца-активисти са својом ватреном ангажованошћу били су модел за понашање одраслих, а политички ангажована деца – пре свега пионери – били су подстицани да воде своје родитеље и друге ’заостале’ одрасле из мрака у светло (Kelly 2004, 108)38.“

Тако су, на пример, у првом броју „Пионирске правде“ из 1931. године наведени задаци пионира који су, поред „борбе за културни начин живота и хигијену“, обухватале и разобличавање „поповских бајки“ и „опијума религије“, те убеђивање одраслих да кроз „социјалистичко такмичење“ успешно остварују петогодишњи план производње. Истина, у обавезе пионира није било укључено пријављивање чланова породице, али је управо због тога Павлик могао постати „херој“ – пионир који доставом против оца надилази меру уобичајеног ангажовања. Тај херојски чин опире се универзализацији, те је могао послужити, кантовски речено, само као „регулативна“, а не „конститутивна идеја“ у практичном делању совјетских пионира³⁹. Већ током „велике чистке“ Павликова мученичка смрт у борби за „светлу будућност“ потиснула је у други план акт денунцијације оца:

³⁷ „Сам мит о Павлику није био једнозначан. Он је почивао на различитим и у много чему контрадикторним традицијама: хришћанског мучеништва, веровањима у ритуална убиства, узнемирености јавности поводом убиства деце Николаја II као испољавању ’бољшевичког беса’ – које је захтевало да се пружи пример сличног антибољшевичког насиља (Исто, 14).“

³⁸ Символика „светла“ и „таме“ има важну улогу у причи о П. М. Тако један од његових биографија, П. Смирнов, описује село Герасимовку као „забачено, удаљено од културних центара, затурено у шуми међу блатом и језерима. *Мрачно* село са проклетим древним традицијама, вековном неписменошћу, верским затуцаношћу и ситноспственичким начелима... Одједном, у тој суморној забити уздиже се *светли*, херојски живот пионира Павлика Морозова...“ (цит. према: Kelly 2005, 118). Иронично, тек 1947. године у склопу обележавања петнаестогодишњице од смрти браће Морозов село Герасимовка је електрифицирано.

³⁹ „Уздигнут до апотеозе, Павликов лик развијан је у неколико праваца. Прво, он је постао идеални херој-пионир, пример који отелотворује врлине савремености – марљивост у школи, брига за другове, умерено учешће у текућем политичком животу. Друго, постао је најсветлија звезда у сазвежђу деце-мартира чији живот положен за народ подсећа другу, обичну децу да још много морају да ’раде на себи’. Треће, његова безбедносна улога је ублажена, те је денунцијација оца приказана као много невољнија и неодлучнија. Она је сада виђена више као изнуђени и екстремни грађански чин него славни подвиг револуционарне ревности (Исто, 165).“

„Како се политички терор ширио до раније невиђених размера, тако је 'хуманистичка реторика' забрањивала директно помињање денунцијација, хапшења и тамницења“ (Kelly 2005, 158).

Друштво у коме су се свакодневно потоци достава сливали у полицију и тужилаштво, све више је прећуткивало оне активности П. М. које су не само претходиле, већ вероватно и довеле до његовог убиства.

Осим описа „хлађења“ сећања на Павлика, Келијева посебну пажњу посвећује ритуалима „меморијализације“ којима се конкретни дечак претварао у симбол подложен учитавању различитих значења. У (ре)дефинисању тих значења и промени његовог статуса кључну улогу имале су историјске околности и социјално-политичке потребе совјетског друштва. После колективизације, Отаџбински рат наметао је потребу за новим узорним ликовима хероја-пионира који се боре и страдају од иностраног, а не унутрашњег „класног непријатеља“:

„Од мученика чија је смрт у екстремној форми представљала врлине релевантне за садашњицу, Павлик се полако претварао у фигуру из историје... Шта више, ратни хероји су се боље уклапали у 'завет ћутања' (неодавања тајни непријатељу – М. С.) кога су се у сопственим дружинама придржавала деца, него легенда о дечаку који је сопственог оца издао властима коју оличавају одрасли“ (Kelly 2005, 195).

Такође, мирнодопска „нормализација“ друштва истицала је у први план потребу за другачијим жанром дечије књижевности – романима о авантурама дечијих дружина са чијим јунацима би се лако идентификовала деца у свакодневном животу⁴⁰. Послератна и пост-стаљинистичка совјетска култура наставила је да одржава „култ Павлика“ на службено-бирокуратски начин: иницијатива М. Горког о градњи споменика Павлику у Москви коначно је остварена тек 1948. године. Музеј Павлика Морозова у Герасимовки организовано су посећивале школске екскурзије, па је асфалтиран пут до овог забаченог села. У том музеју К. Кели је видеела, између осталог, једну украшену дрвену кутију – поклон Музеју пионира из Курска. Завршавајући своју књигу, она је легенду о П. М. упоредила са том кутијом:

„Споља гледано, њена функција је очита и лако објашњива. Ипак, када се отвори, показује се да она ништа не садржи, да је празна. Очита сврха тог предмета нестаје – она не садржи никакав посебан садржај већ је претворена у ритуални објекат, предмет који је некад имао значај али га је сада, у измењеним околностима, изгубио па може бити изнова откривен само размишљањем“ (Kelly 2005, 261).

⁴⁰ Романи дечијег писца А. Гајдара о дечаку Тимуру и његовој „дружини“ су по популарности (тиражу) надмашили све биографије Павлика (вид. *Исто*, 177–83).

Потврду наведене метафоре о украшеној „празној кутији“ у коју може бити унесен различити садржај налазимо у најновијој, посткомунистичкој верзији мита о Павлику. После рушења споменика у Москви и девастације музеја у Герасимовки, средствима Фонда за отворено друштво 2004. године обновљена је музејска поставка посвећена историји колективизације и, у том контексту, убиству браће Морозов. За житеље села П. М. је постао „бренд“ који привлачи туристе, а према новинским извештајима током обележавања 75 година од убиства „гроб Павлика и његовог брата био је буквално засут цвећем – доносили су га и старији и средовечни људи, па чак и мала деца“.⁴¹ Убрзо је понуђено ново „објашњење“ убиства браће Морозових које је усклађено са текућом идеолошком реинтерпретацијом прошлости. Наиме, у „новој интерпретацији те историје“ кључну улогу игра откриће да су браћа Морозов убијена на повратку из посете локалном свештенику коме су се пожалили на притиске полиције да дојављују своје суседе. Према објашњењу објављеном у новинама и интернет порталима: „Породица Морозов била је веома побожна, а оба дечака су служила недељом у цркви и много времена су проводила са локалним свештеником“.⁴² Остављајући по страни нејасноће о извршиоцима убиства, овом интерпретацијом се симбол жртве и мучеништва П. М. враћа свом хришћанском извору. Символичкој кохеренцији те интерпретације једино смета „банална чињеница“ да у селу Герасимовка 1932. године уопште није постојала ни црква, ни свештеник! За одржање мита то је свакако другоразредно јер, као што је опирући се „деконструкцији“ његове стаљинистичке верзије, једна од још живих Павликових учитељица 1989. године истакла:

„Пишем, а и сама мислим, коме је то сада потребно? Ко ће наши живот разумети и целу истину, без злурадости и улепшавања, испричати?“
(цит. према: В. Кононенко 1989, 76).

ЛИТЕРАТУРА

- Assmann, Jan. 1995. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* 65: 125–33.
- . 2005. *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme (s njemačkog preveo Vahidin Preljević).
- Berger, Peter & Thomas Luckmann. 1992. *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb: Naprijed (s engleskog preveo Srđan Dvornik).

⁴¹ Вид. <http://www.nr2.ru/ural/137680.html>

⁴² Вид. на пример: <http://www.utro.ru/articles/2007/09/04/677158.shtml>;
<http://historic.ru/news/item/f00/s13/n0001316/index.shtml> (последња посета: 1. април 2011).

- Gedi, Noa and Yigal Elam. 1996. Collective memory – What is it? *History and Memory* 8 (1): 30–50.
- Горький, Максим. 1933. Вперёд и выше, комсомолец! *Правда* 29 октября (<http://gorkiy.lit-info.ru/gorkiy/articles/article-85.htm>).
- . 1934. Заключительная речь на Первом Всесоюзном Съезде Советских Писателей 1 сентября 1934 года (<http://gorkiy.lit-info.ru/gorkiy/articles/article-271.htm>).
- Гусарова, Ксения. 2008. Хворост в костер мировой революции: пионеры. *Неприкосновенный запас* № 58 (<http://www.nlobooks.ru/rus/nz-online/619/899/905/>)
- Добренко, Е. 2005. Catriona Kelly, *Comrade Pavlik. The rise and fall of a Soviet boy hero*. Новое литературное обозрение 75: (интернет издание: <http://magazines.russ.ru/nlo/2005/75/kn36.html>)
- Дружников, Юрий. 2003. *Доносчик 001, или Вознесение Павлика Морозова*. Москва – Augsburg: Im Werden Verlag.
- Дружников, Юрий. 2006. Катриона Келли, Павлик Морозов и Лубянка. *Вопросы литературы* 3 (<http://magazines.russ.ru/voplit/2006/3/dru12.html>)
- Erdei, Ildiko. 2004. “The Happy Child” as an Icon of Socialist Transformation: Yugoslavia’s Pioneer Organization. In *Ideologies and national identities: The case of twentieth-century Southeastern Europe*, edited by John Lampe and Mark Mazower, 155–179. Budapest: CEU University press.
- Erdei, Ildiko. 2006. Odrastanje u poznom socijalizmu – od „pionira malenih“ do „vojske potrošača“. U *Devijacije i promašaji: Etnografija domaćeg socijalizma, uredile Lada Čale Feldman i Ines Prica*, 205–240. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Kelly, Catriona. 2004. Grandpa Lenin and Uncle Stalin: Soviet leader cults for little children. In *The leader cult in communist dictatorships: Stalin and the Eastern bloc*, edited by Apor Balázs et al, 102–22. Palgrave Macmillan.
- Kelly, Catriona. 2005. *Comrade Pavlik. The rise and fall of a Soviet boy hero*. London: Granta books
- Козырев, Г. И. 2009. Социальное конструирование образа жертвы в социально-политических отношениях и в конфликте. *Вестник РГГУ* (Серия "Социология") 2: 11–27.
- Кононенко, В. 1989. Посмертно... репрессировать? *Человек и закон* №1, 73–8.
- Леонтьева, Светлана. 2006. *Литература пионерской организации: идеология и поэтика* (Диссертация). Тверь.
- Nora, Pierre. 1989. Between memory and history: *Les lieux de mémoire. Representations* 26: 7–24.
- Subotić, Milan. 2009. Individualna sećanja i politike kolektivnog pamćenja u postkomunističkom stanju. *Treći program Radio Beograda III–IV* (143–144): 170–80.
- Успенский, Борис. 1996. *Избранные труды*, Т. 1, *Семиотика истории, Семиотика культуры*. Москва: Языки славянской культуры.
- Fitzpatrick, Sheila. 1994. *Stalin's peasants: Resistance and survival in the Russian village after collectivization*. Oxford: Oxford University press.
- . 2005. A Little Swine. *London Review of Books* 27 (21): 3–6 (<http://www.lrb.co.uk/v27/n21/sheila-fitzpatrick/a-little-swine>)
- . 2005a. *Tear of the masks! Identity and imposture in twentieth-century Russia*. Princeton: Princeton University press
- Halbwachs, Maurice. 1980. *The collective memory*. New York: Harper & Row.

Milan Subotić, Beograd

**DE/CONSTRUCTION OF A HEROIC MYTH:
THE PAVLIK MOROZOV'S CASE**

Summary

In regard of contemporary theoretical debates concerning history and memory, in this article the author investigates the representations of life and death of the soviet pioneer-hero Pavlik Morozov widely famous as the boy who betrayed his own father by reported him to the authorities. As an example of loyalty to the state, Pavlik Morozov became a model for all Soviet children. By interpreted the foundation of the legend, author shows the various opponent approaches and theories about Morozov's case in dissident literature and contemporary historiography. Despite the differences, both critical approaches are specific testimony that during the Soviet époque "Pavlik Morozov" had status of "figure of memory" by which the collective, "cultural memory" of the Soviet society was shaped. Therefore, the author concludes that new interpretations of the old myth are illustrative for understanding the process of post-communist confrontation with the past.

Key words: history, collective memory, myth, communism, pioneers.